

психики. Предлагаем внести изменения в ст. 512 УПК Украины, предусмотрев, что если психически больное лицо в судебном производстве давало объяснения, то ему следует предоставлять слово для своей защиты. В любом случае следует предоставлять слово для выступления законному представителю такого лица. Принудительные меры медицинского характера должны применяться лишь при наличии в деле обоснованного заключения экспертов-психиатров о том, что лицо страдает психическим заболеванием или имеет другое психическое расстройство, вследствие которого лишено способности осознавать свои действия или руководить ими и представляет общественную опасность. Судьи и прокурор должны критически оценивать указанные выводы с точки зрения их научной обоснованности, мотивированности.

Ключевые слова: невменяемость, ограниченная вменяемость, принудительные меры медицинского характера, судебно-психиатрическая экспертиза, уголовное производство.

Krykunov A. The Peculiarities of Judicial Investigation on the Application of Enforcement Medical Measures. The paper examines the peculiarities of investigation, testing and evaluation of evidence as well as their sources in cases of insane persons, partially insane persons who committed socially dangerous acts. The following conclusions about the advisability of closed judicial sessions as well as the obligatory participation of the prosecutor, defense lawyer, the mentally ill person (based on professional judgment) and (or) his legal representative, psychiatric experts who have examined the person with a mental disorder are made. It is offered to amend Art. 512 of the CPC of Ukraine in order to provide the following situation if a mentally ill person in the court proceedings gives explanations he should be given the floor to protect himself. In any case the legal representative of such person should be given the floor too. Compulsory medical measures should be applied if the solid psychiatric testimony is available in the case and it proves that the person in fact suffers from a mental disease or has mental insanity due to which he lacks an ability to understand his actions or control them, and poses a risk to the public. The judges and the prosecutor should critically evaluate the mentioned above scientific motivated findings.

Key words: insanity, partial insanity, compulsory medical measures, forensic psychiatric examination, the criminal procedure.

УДК 343.13

О. Степанов

Гене́за та зміст засади публічності в кримінальному процесі

Розглянуто основні підходи до розуміння принципу публічності. Проаналізовано його нормативний зміст в умовах змагальної форми кримінального процесу. Подано авторське визначення принципу публічності, у якому відтворено традиційне розуміння цієї засади, а також ураховано норми та принципи Кримінального процесуального кодексу 2012 р.

Ключові слова: публічність, кримінальне судочинство, принцип кримінального процесу, засада кримінального процесу.

Постановка проблеми та її значення. Одним із найважливіших та найскладніших питань кримінально-процесуальної науки є питання щодо принципів кримінального процесу, їх поняття, системи, класифікації та змісту. Серед проблемних питань, які стосуються принципів кримінального процесу, найбільшій уваги заслуговує питання щодо наявності принципів, які притаманні лише окремим стадіям кримінального судочинства. Попри існування такої думки вчених, які вбачають дію деяких принципів лише в окремих стадіях, більшість науковців-процесуалістів до одного із критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу відносить таку властивість, як його дія у всіх або кількох стадіях кримінального процесу. Причому обов'язково певне положення повинно діяти в центральній стадії – стадії судового розгляду. Не менш цікавим є питання класифікації принципів.

Хоча сутність принципу публічності сформульована в ст. 25 чинного Кримінального процесуального кодексу України, та правовий початок виходить з Основного закону України. Проаналізуємо статті Конституції України, із яких впливає принцип публічності.

По-перше, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини, їх гарантія визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

По-друге, в Україні визначається й діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу (ст.8).

По-третє, права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21).

По-четверте, забезпечення доведення вини є однією з основних засад судочинства (п. 3 ч. 3 ст. 129 Конституції).

Будучи закріпленим у Конституції, принцип публічності особливо повно відтворює відносини особи й держави. У його основі лежить прагнення законодавця покласти саме на державу одну з найбільш важливих функцій – охорону правопорядку.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема поняття засади публічності або окремі питання, пов'язані з його змістом, досліджувалися в роботах таких учених, як Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На відміну від КПК України 1961 р., Кримінальний процесуальний кодекс України містить окрему главу, присвячену засадам (принципам) кримінального провадження. Серед них у ст. 25 КПК передбачено засаду публічності, зміст якої полягає в тому, що прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [7, с.92].

Серед сучасних проблем, що постають перед кримінальним правосуддям, насамперед є питання про забезпечення його ефективності й справедливості. Так, відзначається обмежений доступ до правосуддя для потерпілих і правопорушників, особливо з менш забезпечених прошарків населення; потерпілі вважають, що вони піддаються ревіктимізації в результаті судового розгляду, у якому не братимуть активної участі; за вчинені злочини правопорушникам доводиться «розплачуватись», однак при цьому можливість реабілітації або не враховується, або недостатньо враховується. На суддів чиниться тиск для того, щоб вони виносили не лише обвинувальні, але й каральні вироки. У міру збільшення тривалості й ускладнення судочинства зростають витрати судової системи. Каральне правосуддя, традиційно орієнтоване на відплату правопорушникам і на державу, давно застаріло: воно вкрай рідко застосовує санкції, не пов'язані з тюремним ув'язненням, а також інші альтернативні міри покарання, у тому числі у сфері реституційного правосуддя, альтернативні способи й форми вирішення кримінальних проваджень [3, с. 56–57].

Убачається, що причиною такого стану є занадто завищена публічність кримінального судочинства, зарегламентованість імперативними приписами діяльності суб'єктів кримінального процесу з розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних проваджень. Водночас реформи кримінально-процесуального законодавства, проведені в країнах Західної Європи в кінці 80– на початку 90-х рр. (Франція, Італія, ФРН), показали, що необґрунтоване та поспішне розширення повноважень суб'єктів кримінального процесу, що не мають державно-владних повноважень, ігнорування об'єктивних публічних інтересів у сфері кримінальної юстиції приводить до звернення реформ і відновлення status quo. Указана обставина дає підставу висунути припущення про те, що неврахування генезису розвитку правосуддя й відповідності його вимог суспільству може повернутися проти самої ідеї реформування судочинства.

Сучасне судочинство (не лише в Україні, а й у всьому світі) переживає «хворобу росту» – росту злочинності з ускладненням її якісної характеристики, росту системи кримінального судочинства за рахунок кількості кримінальних проваджень, що розглядаються вже не лише національними, але й міжнародними органами кримінального правосуддя.

Рівень та стан злочинності сьогодення, невпинне її зростання як у кількісному, так і в якісному відношенні, з одного боку, та побудова громадянського суспільства з антропоцентриською тради-

цією – з іншого, вимагають зміни підходу до системи заходів із протидії злочинності й вирішення кримінальних проваджень. Ідеться, у тому числі, про раціоналізацію кримінального судочинства, диверсифікацію способів вирішення кримінально-правових конфліктів у межах кримінальних процедур, можливо, про перегляд моделі кримінального правосуддя взагалі. Цей процес посилюється формуванням конвергентної загальноєвропейської форми кримінального процесу в межах держав – членів Європейського Союзу та Ради Європи.

У зв'язку з цим вимагають вивчення основні підходи до загальноєвропейського процесу реформування кримінального судочинства, основним елементом якого є відмова від публічності як основної ознаки кримінального судочинства та розумного співвідношення публічних і диспозитивних засад у кримінальному судочинстві.

Проте вирішення цього актуального та концептуального для кримінального судочинства питання потребує визначення змісту понять публічності й диспозитивності в аспекті кримінально-процесуальних досліджень, що має концептуальне значення для вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми з визначенням понять публічності й диспозитивності, свідчить про те, що відсутнє не лише єдине розуміння змісту цих термінів, але і їх правової природи.

Так, до цього часу існує досить вузький підхід до визначення поняття публічності як обов'язку державних органів та посадових осіб, на яких покладено обов'язок ведення кримінального судочинства (слідчого, прокурора) розпочати досудове розслідування при встановленні ознак кримінального правопорушення чи закрити кримінальне провадження у випадку наявності обставин, що перешкоджають провадженню, або при недоведеності вини обвинуваченого (М. А. Чельцов, І. Ф. Демидов, І. В. Тирічев) [9, с. 123–125].

Водночас ученими та практиками кримінального процесу зроблено спробу розширити обсяг поняття публічності кримінального судочинства, визначаючи його як принцип офіційності діяльності державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальне судочинство, визначення напряму їхньої діяльності приписами кримінально-процесуального права [8, с.16].

У теорії кримінального процесу кримінальний процес здебільшого розглядають як діяльність органів розслідування, прокуратури й суду, що полягає в розслідуванні й вирішенні кримінальних проваджень, у розкритті злочинів, виявленні й справедливому покаранні осіб, які вчинили злочини, у попередженні злочинів.

Є й така точка зору, що «... кримінальний процес – це саме провадження, рух кримінального провадження відповідно до точно встановленої кримінально-процесуальним правом процедури, перехід з однієї стадії в іншу» [5, с. 583].

Із цього ж питання можна навести таку думку: «Слово «процес» означає хід, плин певних явищ. Коли ж у сучасній процесуальній літературі говориться про кримінальний процес, то під цим розуміється певна, суворо послідовна кримінально-процесуальна діяльність його учасників і система відповідних цій діяльності процесуальних відносин» [9, с. 36].

Отже, визначення кримінального процесу вказують, передусім, на державно-владний, публічний характер кримінально-процесуальної діяльності.

Ставлення до змісту публічності судочинства відрізняється у вчених-процесуалістів, у зв'язку з чим можна вказати на вузьке його тлумачення (яке виходить із положення ст. 25 КПК України, відповідно до якої «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила») і широке розуміння.

Ще І. Я. Фойницький зазначав (в аспекті обвинувачення), що публічність кримінального процесу обумовлена публічним або суспільним характером обвинувачення, яке належить державі й визначається публічними, а не приватними інтересами, у зв'язку з чим, зокрема публічне обвинувачення не залежить від приватного розсуду. Указана позиція відомого дореволюційного процесуаліста ґрунтувалася на взаємозв'язку кримінального обвинувачення з природою злочину й була розвинута вже радянськими дослідниками цього питання.

Так, М. А. Чельцов вважає, що «якщо об'єкт процесу – кримінальна відповідальність громадянина за злочин, визнання наявності якого тягне обов'язкове застосування каральної погрози кримінального закону, то, безумовно, що діяльність судових і прокурорських органів зі встановлення кримінальної відповідальності складає їх публічно-правовий обов'язок. Принцип публічності означає, що весь процес від початку до кінця проводиться в публічному інтересі, а не в інтересах приватних осіб».

І. Ф. Демидов вважає, що «публічність кримінального процесу – це його державна засада, суть якої в тому, що захист суспільства й громадян від злочинних посягань є важливим і відповідальним обов'язком правоохоронних органів, а не справою самих громадян. Відповідно до принципу публічності, органи розслідування, прокуратури зобов'язані в кожному випадку встановлення ознак злочину розпочати досудове розслідування, прийняти заходи, передбачені законом до встановлення істини і покарання винних» [9, с. 136–138].

Однак у вказаних формулюваннях не враховано наявності інтересів держави в провадженнях приватного обвинувачення, а також те, що суд діє офіційно, як орган державної влади, на якого покладено обов'язок здійснення правосуддя.

Цей недолік долав у своєму визначенні інший учений – П. І. Репешко, – указуючи, що «реалізація гарантованих Конституцією України прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, регламентованих відповідними нормами КПК України, процесуальних прав та обов'язків органів й осіб, які притягуються до участі в кримінальному судочинстві, здійсненні прокуратурою та судом покладених на них чинним законодавством процесуальних функцій».

Наступні дві групи науковців подають розгорнуте тлумачення публічності в кримінальному судочинстві.

Так, автори одного з російських підручників із кримінального процесу (Л. М. Башкатов, Г. М. Ветрова, А. Д. Донченко, В. І. Зажицький, В. І. Шестаков) вважають, що «публічність процесу – це вираження суспільного призначення кримінального судочинства. Інтереси суспільства вимагають застосування покарання до осіб, які з умислом учинили суспільно небезпечні діяння. Держава покладає на себе виконання функцій із розслідування й вирішення кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення та покарання винних.

Із принципу публічності випливають такі основні положення:

1) обов'язок здійснювати функцію кримінального переслідування в рамках кримінального провадження покладається на державні органи та посадових осіб;

2) суд іменем держави визнає особу винуватою у вчиненні злочину й призначає покарання за скоєне;

3) рух кримінального провадження визначається процесуальними актами, що приймаються державними органами та посадовими особами;

4) усі рішення, що приймаються в рамках кримінального провадження державними органами та посадовими особами, обов'язкові для виконання всіма особами, які беруть участь у провадженні;

5) державні органи й посадові особи самостійні та незалежні при виконанні своїх обов'язків у кримінальному провадженні [9, с. 147–151].

Український учений, Ю. П. Аленін, також є прибічником широкого тлумачення принципу публічності. На його думку, «принцип публічності (офіційності) покладає на органи прокуратури, слідства такі обов'язки:

1) будучи поінформованими про вчинене кримінальне правопорушення, посадові особи цих органів зобов'язані розпочати кримінальне провадження, розслідувати його й передати для вирішення суду, незалежно від того, чи є відповідне прохання про це потерпілого (крім випадків, що стосуються приватного обвинувачення);

2) в'яснити всі суттєві для провадження обставини, спираючись, передусім, на особисту ініціативу;

3) на прокурора покладається обов'язок передати обвинувальний акт у суд, де він підтримує обвинувачення;

4) суд забезпечує всебічне та вичерпне дослідження обставин кримінального провадження; він не обмежений доказами, які надані обвинуваченим, захисником, а самостійно перевіряє необхідні докази, в'ясняючи важливі для провадження обставини, й тим самим забезпечує доведеність вини (п. 3 ч. 1 ст. 129 Конституції України);

5) суд зобов'язаний постановити рішення, не будучи пов'язаним позиціями інших осіб, які розслідують кримінальне провадження» [2, с. 30–32].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, очевидно, що **публічність** – це принцип кримінального процесу, яким визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, уповноважених на ведення кримінального процесу, спрямований на захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Джерела та література

1. Конституція України. прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін, Ю. Гурджі // Право України. – 2003. – № 4. – С. 30–32.
3. Багаутдинов Ф. Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений / Ф. Н. Багаутдинов. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 544 с.
4. Бояринцев В. Н. Соотношение публичности и диспозитивности в советском судебном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Бояринцев ; Академия наук СССР. Ин-т государства и права. – М., 1988. – 18 с.
5. Грошевий Ю. М. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства / Ю. М. Грошевий // Вибрані праці. – Х. : Право, 2011. – С. 582–586.
6. Карабут Л. В. Принцип публічності у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. В. Карабут. – Луганськ, 2008. – 20 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
8. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис.... д-ра юрид. наук / В. Т. Маляренко. – Х., 2004. – 32 с.
9. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / отв. ред. П. А. Лупинская. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Норма, Инфра-Ф, 2010. – 1088 с.

Степанов О. Генезис и содержание принципа публичности в уголовном процессе. Определяется принцип публичности и его нормативное содержание. Рассмотрены основные подходы к пониманию принципа публичности. Проанализировано нормативное содержание принципа публичности в условиях состязательной формы уголовного процесса. Дается авторское определение принципа публичности, под которым понимается принцип уголовного процесса, которым определяются требования целенаправленной процессуальной активности и инициативности субъектов, уполномоченных на ведение уголовного процесса, направленной на защиту личности, общества и государства от уголовных правонарушений, охрана прав и законных интересов участников уголовного производства, а также обеспечение быстрого, полного и беспристрастного расследования и судебного рассмотрения с тем, чтобы каждый, кто совершил уголовное преступление, был привлечён к ответственности в меру своей вины, ни один невиновен ни был обвиняемый или осужденный, ни одно лицо не было подвергнуто необоснованному процессуальному принуждению и чтобы к каждому участнику уголовного судопроизводства была применена надлежащая правовая процедура.

Ключевые слова: публичность, уголовное судопроизводство, принцип уголовного процесса.

Stepanov O. Genesis and Maintenance of Principle of Publicness is in a Criminal Process. The article considers the basic approaches to understanding of a principle of publicity. The normative content of a principle of publicity in the conditions of the competitive form of criminal procedure is analyzed. Author's determination of a principle of publicity is made. Courtesy authors' definition of the principle of publicity, which refers to the principle of criminal procedure, which defines the procedural requirements of purposeful activity and initiative of entities authorized to conduct criminal proceedings designed to protect individuals, society and the state of criminal offenses, protection of rights and legitimate interests of the criminal proceedings and provide quick, full and impartial investigation and trial, so that anyone who has committed a criminal offense, was held liable to the extent of his guilt, no innocent has not been accused or convicted, no one had been subjected to unjustified procedural coercion and that each party to the criminal proceedings was applied due process.

Key words: publicity, criminal proceedings, a principle of criminal procedure.